

SEYF-İ FERGÂNÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Adnan KARAIŞMAİLOĞLU*

İsmail SÖYLEMEZ**

Özet

Maveraünnehir/Batı Türkistan'da doğup yetişen Seyf-i Fergâni (öl.749/ 1348'den önce) hayatının büyük bölümünü Anadolu'da Aksaray çevresinde geçirmiştir. Yaşadığı yıllardaki Anadolu'nun sosyal, tarihi ve edebî özelliklerini, onun şiirlerinde görmek mümkündür.

Anadolu'da Farsça şiir söyleyen şairlerin en büyüklerinden biri olan Seyf-i Fergâni'nin bir divanı bulunmaktadır. Divanı, toplamda 10.277 beyittir. Fergâni'nin şiirleri kaside, gazel ve az sayıda kıta ve rubaiden oluşmaktadır. Divanın başta müellif hattı olmak üzere günümüze kadar ulaşan üç nüshası mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Seyf-i Fergâni, Fergâna, Aksaray, Şiir.

Life and Literary Personality of Sayf-i Fargâni

ABSTRACT

Seyf-i Fergani (Death before 749/1348) who was born in Maveraunnehir/West Turkestan spent most of his life around Aksaray in Anatolia. It is possible to see the social, historical and literary characteristics of Anatolia in the years he lived in his poems.

As the one of the greatest poets of Persian poetry in Anatolia, Seyf-i Fergani, has a poetry (diwan). The poetry has a total of 10,277 bids. Fergani's poems are composed of ode, ghazel and few continents and rubas. There are three extant copies of the Diwan, in particular the author's line.

Keywords: Saif-i Farghani, Fergana, Aksaray, Poetry.

SEYF-İ FERGÂNÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ¹

Adı ve Mahlası

Seyf-i Fergâni, XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın birinci yarısında yaşamış önemli şairlerdendir. Asıl adı Muhammed, lakabı Seyfeddin ve künyesi Ebu'l-Mehâmid'dir. Nisbesi, Fergâni ve mahlası da Seyf veya Seyf-i Fergâni'dir. Şairin tam adı, kendi divanında geçmemektedir. Seyf-i Fergâni olarak bilinen şairin tam adı hakkındaki bilgiyi divanın müstensihisi olan Aksarâyî'ye borçluyuz. Zira divanın İstanbul Üniversite Kütüphanesi F171 nüshasını istinsah eden Muhammed bin Ali Kâtib-i Âksarâyî, bu

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. adnankaraismailoglu@yahoo.com

** Uzman İnönü Üniversitesi. soylemezismail@hotmail.com

1 Bu makale İsmail Söylemez'in "Seyf-i Fergâni Divanı'nın Tahlili" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

nüşhaya düştüğü istinsah kaydında, şairin tam adının *Seyfeddîn Ebu'l-Mehâmid Muhammed-i Fergânî* olduğunu ifade etmektedir. Ahmed Ateş de Âksarâyî'nin bu kaydını esas almak durumunda olduğumuzu ifade etmektedir.² Şair, şiirlerinde çoğunlukla Fergânâlı Seyf anlamına gelen Seyf-i Fergânî mahlasını kullanırken bazen de sadece Seyf mahlasını kullanmıştır. Nitekim şairin divanında yer alan şiirleri incelendiğinde iki yüz bir beyite Seyf-i Fergânî diye başladığı, yirmi bir beyite Seyf diye başladığı görülmektedir. Bunlar dışında beyit içlerinde de zaman zaman Seyf-i Fergânî ve Seyf mahlaslarını kullanmıştır.

Divanın hemen başında yer alan yedi beyitlik küçük bir kasidenin yedinci beytinde, tertib edilen divanın Seyf-i Fergânî'ye ait olduğu şairin bizzat kendisi tarafından belirtilmiştir. Zira muhtemelen şair, bu küçük kasideyi önsöz adıyla ve divanını tanıtıcı bilgi olması niyetiyle kaleme almıştır. Anılan beyit şu şekildedir:

از جهان کمتر ثناگوی ویست

سیف فرغانی که این دیوان اوست

*Dünyadaki insanlar arasından onun en aciz hamd edicisi
Bu divanın sahibi olan Seyf-i Fergânî (K 36/1-7)*

Doğum Tarihi

Seyf-i Fergânî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Şairin elimizde bulunan divanında kendisinin doğum tarihiyle doğrudan alakalı bir bilgi bulunmamaktadır ancak divanın yazıldığı döneme dair fikir yürütmeye imkân tanıyan bir takım bilgiler bulunmaktadır. Şairin devri ile ilgili kaleme aldığı hiciv ve nasihat yollu şiirlerinde doğrudan anılan çok az şahıs adı bulunmaktadır. Şairin şiirlerinin büyük çoğunluğunda şahıs adı anılmamıştır ve şairin muhatabı belli değildir.

Şairin ömrüne dair önemli bilgi kaynaklarından biri, altmış yaşını geçtiğini ifade ettiği divanındaki şu beytidir:

مکن جوانی ازین بیش سیف فرغانی

که پیری آمد و عمرت بحد ستین رفت

*Bundan böyle gençlik taslama Seyf-i Fergânî
Zira yaşlılık geldi ve senin ömrün altmış sınırını geçti (K 74/30-822)*

Şairin hayatına dair önemli karinelere biri de Hicri 703 tarihini ifade ettiği şu beyittir:

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Din Muhammed al Fergânî", *TTK Belleten*, XXIII/91 (1959), s. 416; Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, MEB, İstanbul, 1968, s. 206-208; Ayrıca bk. Zebihullâh-i Safâ, *Divân-i Seyf-i Fergânî*, Bâ teshîh ve mukeddime-yi Zebihullâh-i Safâ, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392, s. heşt.

هفتصد و سه سال بر گذشته ز هجرت

روز نگفتم و لیل، مه رمضان بود

Hicretten yedi yüz üç yıl geçmiş

Gece gündüz demedik, Ramazan ayı idi (K 129/65-208)

Anılan bu son iki beyit birlikte düşünülüşünde şairin h. 703/1303 yılında en az altmış yaşında olduğu varsayılarak onun hicrî 640/1243 civarında doğmuş olabileceği sonucuna varılabilir.³

Elde edilen bu bilgilerden hareketle şairin Moğolların Anadolu'yu yakıp yıktığı dönemde dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Bu dönem de yaklaşık olarak hicrî yedinci yüzyılın ilk yarısına denk düşmektedir.⁴ Buna göre Seyf-i Fergâni'nin tahminî doğum tarihi için hicrî 640/1243 civarı şeklindeki ifade ile iktifa etmek durumundayız.

Doğum Yeri

Seyf-i Fergâni'nin doğum yeri hakkında da doğrudan elde edebildiğimiz kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak şairin tercih ettiği mahlastan ve tam adının tespitine imkân tanıyan nüsha kayıtlarından hareketle onun Fergânâ'da dünyaya geldiğini söylemek mümkündür.

Fergânâ, Seyhun ırmağının kuzeyinde, Maveraünnehir bölgesinde yer almaktadır. Genellikle Fergânâ vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Altay dağları arasında bulunan bölgenin toprakları günümüzde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür. Yine günümüzde Özbekistan'da Fergânâ adında bir idari birim de bulunmaktadır. Fergânâ, bugün de Özbekistan'ın önemli kültür ve ekonomi merkezlerinden birisidir.

Seyf-i Fergâni'nin doğum yeri olan Fergânâ şehri, tarihte önemli kültür merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Fergânâ bölgesinden birçok âlim, şair, yazar, mutasavvıf ve mütefekkir yetişmiştir. *Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Kesir el-Fergâni* (ö. 247/86). *Sa'âdeddîn Fergâni* (*Sa'iduddîn-i Fergâni*). *Ebu Mansûr Ahmed b. Abdullâh el-Fergâni*. *Ebu Muzafer Muşâttâb b. Muhammed el-Fergâni*. *Ebu Sâlih 'Abdulazîz el-Fergâni ve Mes'âde b. Bekir b. Yûsuf el-Fergâni* bu bölgeden yetişen Fergâni nisbeyle anılan önemli isimlerdir.⁵

3 Zebihullâh-i Safâ, Seyf'in şirlerinden yaptığı çıkarımla onun yedinci yüzyılın ilk yarısının ortalarında olması gerektiğini ifade eder. Zebihullâh-i Safâ, *Divân-i Seyf-i Fergâni*, s. devâzdeh.

4 Aynı tespit için bk. Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/1. Cilt, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1371, s. 625, Hesen-i Enûşe, (Ed.) *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, VI. Cilt, -Ânâtoli ve Bâlkân-, İntişârât-i Teb' u Neşr, Tahran, 1384, s. 483.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Zebihullâh-i Safâ, *Divân-i Seyf-i Fergâni*, s. deh., Tahsin Yazıcı, "Fergânâ", *DîA*, XII. Cilt, s. 375, Muhammed Emin-i Riyâhi, *Zebân u Edeb-i Fârsî der Kelemrov-i Osmâni*, Tahran 1369, s. 109.

Eğitimi

Dönemin önemli kültür merkezlerinden birisi konumunda olan Ferğânâ'da dünyaya gelen Seyf-i Ferğânî'nin, eğitim hayatı ve ailesi hakkında başta kendi divanı olmak üzere ulaşılan diğer kaynaklarda da bir bilgi bulunamamıştır. Seyf-i Ferğânî Divanı'nı, şairin vefatından bir süre sonra istinsah eden Muhammed bin 'Alî Kâtib-i Âksarâyî, şairi *âlim, zahid, mut-taki, şeyhlerin ve muhakkiklerin efendisi* sıfatlarıyla zikretmektedir.

Bu kısacık tanıtım, Seyf'in çağdaşları nezdindeki konumu hakkında önemli bir fikir vermektedir.⁶ Zira bir şahsın âlimlik mertebesine ulaşması için ciddi bir ilim tahsil etmesi, âlimlerin ve muhakkiklerin efendisi olarak anılabilmesi için dönemindeki diğer âlimler arasında da ön plana çıkmış olması gerekmektedir. Bu ifadeden hareketle Seyf-i Ferğânî'nin iyi bir eğitim gördüğünü ve döneminde nüfuzlu bir âlim olarak ön plana çıktığını, toplumda saygın bir konumda olduğunu ifade etmek mümkündür. Divandan elde edilen bilgilere göre Seyf-i Ferğânî'nin ilmi son derece önemseyen âlim bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Şairin birçok şiirinde Kur'an ve ilmin önemini ifade ettiği dikkat çekmektedir.

مکن بجهل تناول که خوان قرآن را

پر از حلاوه علم است کاسه های حروف

*Cehaletle bir şey yeme zira Kur'an sofrasında
Harflerin kâseleri ilim tatlılarıyla doludur (K 46/9-227)*

دایم ز شراب نخوت علم

سرمست روی بگرد بازار

*Daima ilim gururunun şarabıyla
Sarhoş olarak çarşıdan yüz çevir (K 82/34-1028)*

Şairin, hak yolun ancak Kur'an ve dinî kaynaklarda bulunabileceğini vurgulaması da onun âlim ve fakih bir zat olduğunu göstermektedir.

خلق در دنیای باطل راه حق گم کرده اند

چون نمی جویند در قرآن و در اخبار دین

*Halk batıl dünyada hak yolu kaybetmişlerdir
Kur'an ve din kaynaklarında aramadıkları için (K 180/107-3172)*

Yine divanda görüldüğü üzere şair döneminde âlimlerin yaşadığı sıkıntıları da dile getirmektedir. Şair, âlimlerin hak ettikleri konumda olmamalarından yakınmaktadır.

6 Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/1. Cilt, s. 623., Ali Huneri-yi İbrâhîmpûr, *Berresî ve Tehlîl-i 'İlm-i Beyân der Divân-i Seyf-i Ferğânî*, Pâyânâme-yi Kârşînâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Humeynî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, s. 1392.

اندرین ایام کآسایش نمی یابند انام
حکم بر ارباب علم اهل جهالت می کنند

*Halkın huzur bulmadığı bu devirde
Cahiller âlimlere hükmederler (K 190/121-3379)*

عارفان بی جای و جامه عالمان بی نان و آب
خانقه بی فرش و سقف و مدرسه بی بام و در

*Arifler yersiz ve elbisesiz, âlimler ekmezsiz ve susuz
Hânkâh halısız ve çatısız, medrese çatısız ve kapısız (K 154/81-2586)*

Divandan şairin çevresinde bulunanlara yönelik vaaz ve nasihatte bulunabilecek bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da şairin âlimliğini göstermektedir.

نصیحت می کنم بشنو بر آن باش
بدل گر مستمع بودی بجان باش

*Nasihat ediyorum dinle ve itaat et/uygula
Gönül ile eğer dinlediysen candan kabul et (K 180/108-3177)*

Divandan elde edilen bilgilere göre şairin ilk tahsilini memleketi Fergâna'da gördüğü ve belli bir olgunluğa eriştikten sonra dönemindeki diğer âlimler gibi memleketin maruz kaldığı kötü şartların da etkisiyle ilim ve irfan peşine düşerek memleketinden ayrılmayı tercih ettiği kuvvetle muhtemeldir. Seyf-i Fergâni'nin, Moğol tehlikesi ortaya çıktığında, güvenlik endişeleriyle yurdunu terk etmediği aksine bu feci olaydan daha sonra, muhtemelen saldırı sonrasındaki o karışıklıklar döneminde memleketinden ayrılarak Anadolu'ya göç ettiği anlaşılmaktadır.

Fergâna'dan Ayrılışı ve Tebriz İkameti

Seyf-i Fergâni'nin, tam olarak hangi tarihte yahut kaç yaşında Fergâna'dan ayrıldığı bilinmiyorsa da, Fergâna'dan Anadolu'ya göçünün muhtemelen genç yaşlarda vuku bulduğu söylenebilir. Bazı rivayetlerde Moğol istilasının yol açtığı o kargaşa döneminde memleketi Fergâna'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'ya gelmeden önce bir süre Tebriz'de yaşadığı ifade edilmektedir. Safâ'ya göre Hârezm'de de kısa bir süre bulunmuştur.⁷ Şairin Tebriz'de yaşadığı döneme dair divanında *kaderin kendisini Tebriz'e gönderdiğini* ifade ettiği bir beyit bulunmaktadır. Anılan beyit şu şekildedir:

ز بعد آنکه مرا مدتی قضای إله
میان خِطهٔ تبریز چون گهر در سنگ

*Ondan sonra kader bir süreliğine beni
Tebriz şehrinin ortasına attı taşın ortasındaki cevher gibi (K 93/39-1270)*

7 Zebihullâh-i Safâ, *Divân-i Seyf-i Fergâni*, s. deh.

Şairin Tebriz'de bulunduğu sürede Cuveynî'nin himayesinde iken kaleme aldığı şiirlerden hareketle de o dönemde bir süre Tebriz'de yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak Tebriz'e ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı ve oradan ne zaman ayrıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte bir süreliğine de olsa şairin hamiliğini üstlendiği anlaşılan Cuveynî'nin 661/1263 - 683/1284 tarihleri arasında görevde olduğu⁸ bilindiğinden hareketle şairin de bu tarih aralığına denk gelen bir dönemde birkaç yıllığına Tebriz'de bulunmuş olduğu söylenebilir. Safâ, Seyf'in Tebriz'de kaldığı sürenin birkaç yıl olabileceğini ifade ederek Sa'dî (öl.1292) ile yazışmaları, Humâm-i Tebrizî'nin (öl.1335) şiirleri ile tanışıklıklarının da Tebriz'de bulunduğu bu dönemde gerçekleştiğini söyler.⁹

Seyf-i Fergânî'nin, Tebriz'de bulunduğu döneme dair kaleme aldığı bir şiirinde kullandığı ifadelerden onun bu şehirde bir sıkıntıyla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Şairin yaşadığı bu sıkıntı şiirine şöyle yansımıştır:

مرا کلوخ جفا آنچنان زدند بقهر
که کافران عرب بر لب پیمبر سنگ

*Beni cefa kesekleriyle öylesine bir kahurla dövdüler ki
Arap kâfirlerinin peygamberin dudağına taş vurması gibi (K 93/39-1272)*

Bir süre Tebriz'de yaşayan Fergânî, ardından Anadolu'ya gelerek Aksaray'a yerleşmiştir.¹⁰

Aksaray İkameti ve Aksaray

Şairin Aksaray'da kaleme aldığı ve meşguliyetine dair karineler barındıran beyitlerinden elde ettiğimiz bilgilerden hareketle Seyf'in, Sa'dî'nin çağdaşı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira şiirlerinden elde edilen bilgilere göre Sa'dî'ye karşı büyük bir muhabbet beslemekte olan şair, onun birçok şiirine cevaben şiirler kaleme almıştır ve nitekim şu beyitte yer alan ifadesinden hareketle Sa'dî'nin 691/1292¹¹ yılında vefat ettiği dönemde henüz hayatta, sağlıklı ve şiir söylemekte olduğu anlaşılmaktadır.

برای وقت جوانان کنون که سعدی رفت
سخن بگو که درین خانقاه پیر تویی

*Sa'dî'nin gittiği şu vakitte şimdiki gençler için
Şiir söyle zira bu hankâhta pîr olan sensin (G 318/204-5821)*

8 Rıza Savaş, "Cuveynî", *DİA*, C.VII, s. 145-146.

9 Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/1. Cilt, s. 626.

10 Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III/1. Cilt, s. 629, Muhammed Emin-i Riyâhî, *Zebân u Edeb-i Farsî der Kelemrov-i 'Osmânî*, s. 109, Muhammed Sâdık-i Zeynivend, *Bâztâb-i Mesâ'il-i İctimâ'i ve Bâverhâ-yi Mezhebi der Divân-i Seyf-i Fergânî*, Pejohişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâle'ât-i Ferheng, Behmen, 1387.

11 Sa'dî-yi Şîrâzî, *Gülîstan*, Çev: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 7.

Bir rivayette, Fergâni'nin Nevşehir ve Konya arasındaki bir hankâhda yaşadığı belirtilmektedir.¹² Kaynaklarda şairin evliliği ile herhangi bir kayıt yoktur. Divanından elde edilen bilgilerden anlaşıldığına göre şair yalnız bir hayatı tercih etmiştir. Nitekim şiirlerinde de bu yalnızlık vurgusu hissedilmektedir.

ایا سیف فرغانی ار عاقلی
برو گوشه یی گیر و بگزین عفاف

*Ey Seyf-i Fergâni eğer akıllıysan
Git bir köşeye çekil ve takvayı seç (K 67/24-688)*

Eldeki bilgiler şairin uzun bir süre Anadolu'da (Aksaray'da) yaşadığını, Aksaray'da vefat ettiğini ve şiirlerinin büyük çoğunluğunu da Aksaray'da yaşarken kaleme aldığını göstermektedir.¹³ Nitekim şiirlerin içeriği incelendiğinde ömrünün büyük kısmını Aksaray'da geçirdiği ve muhtemelen genç yaşlarda Aksaray'a yerleştiği anlaşılmaktadır. Şairin Aksaray'da ikamet ettiğine dair en önemli bilgi kaynağı şairin divanında yer alan şu beyittir:

مسکن من ملک روم مرکز محنت
آقسرا شهر و خانه دار هو ان بود

*Benim meskenim Anadolu toprağı, mihnetin merkezi
Aksaray zilletin şehri ve eviydi (K 129/65-2088)*

Şairin Aksaray'da yaşadığı döneme ışık tutan şiirlerinden birisi de ifadelerinden anlaşıldığı üzere yardım ve desteklerini aldığı ve kendisi için çırpındığı anlaşılan Kerimeddin İsmâ'il el-Bekrî hakkında yazdığı ünlü mersiyesidir. Mersiyeden Bekrî'nin yedi ay boyunca işkence gördüğü, çektiği sıkıntılar itibarıyla Aksaray'ın onun için Kerbelâ'ya dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu şiirden işkencenin Aksaray'da gerçekleştiği ve Seyf'in de bunun tanığı olduğu görülmektedir. Bu mersiyedeki ifadeleri şu şekildedir:

ای بوده همتم همه طول بقای تو
همت اثر نکرد و بدیدم فنای تو

*Ey bütün himmetimi varlığın için harcadığım sen
Himmet etki etmedi ve senin yok oluşunu gördüm ben (K 105/46-1052)*

شمر تو چون یزید سمر شد بفعل بد
ای تو حسین و آقسرا کربلای تو

*Senin Şimr'in Yezid gibi kötü eylemiyle ünlendi
Ey kendisi Hüseyin ve Aksaray Kerbelâsı olan sen*

12 Sayyâra Mahinfar, "Farğâni, Sayf-Al-Din Mohammad", Encyclopaedia Iranica, December 15, 1999 (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/persian-authors-2>, 03.06.2016.

13 Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, s. 208.

این هفت ماهه زحمت و محنت ز ناکسان
رنجوری تو بود و شهادت شفای تو

*Bu yedi ay boyunca alçaklardan zahmet ve eziyet
Senin eziyetin idi ve şahadet senin şifan idi (K 105/46-1056-1057)*

Öyle görünüyor ki Anadolu'daki canlı şiir pazarı ve şiirin saygınlığı Seyf-i Fergâni'yi Anadolu'ya cezbedti. Ancak Fergâni, Anadolu'ya vardığı zaman Selçuklu devletinin parlak dönemi sona ermiş, onların şiire değer verdiği dönem artık geride kalmıştı.

Şairin ömrüne dair önemli karinelere biri olan şu beyitte de *artık iyice yaşlandığını ve tövbe istiğfar vaktinin erdiğini* söylemektedir. Kuvvetle muhtemel altmışından sonra yazılmış olan bu beyit şairin nispeten uzun bir ömür sürdüğünü göstermektedir.

سیف فرغانی جوانی رفت تا کی عاشقی
پیر گشتی توبه کن هنگام استغفار شد

*Seyf-i Fergâni gençlik gitti, âşıklık ne zamana kadar
Yaşlandın artık tövbe et bak istiğfar vakti erdi (G 224/49-3995)*

Şair, divanda yer alan beyitlerde altmış yaşını geçtiğini, artık yaşlandığını ifade ederken devamında da sırasıyla hicri 703/1303-1304 ve 705/1305-1306 tarihlerine yer vermektedir. İlk tarih bilgisi onun *gece gündüz demeden divanını tertib etmek ile meşgul olduğunu* beyan ettiği şu beyittir:

هفتصد و سه سال بر گذشته ز هجرت
روز نگفتیم و لیل، مه رمضان بود

*Hicretten yedi yüz üç yıl geçmiş
Gece gündüz demedik, Ramazan ayı idi (K 129/65-2087)*

İkinci tarih bilgisi de divanında yer alan, hayatına dair en son bilgi kaynağı olan ve divanın gazeller bölümünde kaleme aldığı bir gazelin başına düştüğü şu nottur:

در شهر سنه خمسه و سبعمایه شیخ نجم الدین اردبیلی و شمس وراوی بدین ضعیف رسیدند و التماس این دو غزل کردند گفته آمد...

705 yılı aylarında Şeyh Necmeddin Erdebili ve Şems-i Verâvi bu zaife gelerek şu iki gazeli istediler.¹⁴

Burada anılan isimlerin kendisine hicri 705 yılında *gelerek gazeli isteğinde buldukları* ifadesinden Seyf-i Fergâni'nin bu tarihte hayatta ve sağlıklı bir durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere ilaveten di-

vanda açıkça zikredilen memduhlardan Gâzân Han'ın da 694-703/1295-1303 yılları arasında iktidarda olduğu ve şairin Gâzân Han'a hitaben şiir kaleme aldığı bilindiğinden buradaki bilgiler hâsıl olan kanaati teyit etmektedir.

Vefatı

Şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de divanındaki bilgilerden hareketle kesin olarak tespit edilememiştir. Tezkirelerde şairin ismine rastlanmadığı gibi günümüze dek ulaşan divanın üç nüshasındaki istinsah, kıraat ve vakıf kayıtlarında da ölüm tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Seyf-i Fergâni Divanı'nın nüshalarından müellif hattı olan Vahid Paşa Kütüphanesi 1575 numarada kayıtlı bulunan nüshada yer alan kıraat kaydındaki *kutibe fi şevval seneti hamsîn ve seb'ami'e: yedi yüz elli senesi şevvalinde yazıldı* ifadesinden hareketle divanın 750/1349 yılında okunduğu ve kıraat kaydı düşüldüğü, haliyle kuvvetle muhtemel bu tarihten evvel istinsah edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi F171 nolu nüshada yer alan istinsah kaydındaki *bi't-târîhi yevm'i-l ahad es-sâlis min receb li seneti tis'a ve erb'aîn ve seb'a mi'etu'l-hicriye: hicri yedi yüz kırk dokuz yılı receb ayının üçü pazar günü*¹⁶ şeklindeki ifadeden de anılan nüshanın yazımının hicri 749/1348 yılının Recep ayının üçü pazar gününde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Divanın üçüncü nüshası olan Topkapı Sarayı Müzesi Revan köşkü Kütüphanesindeki 984 numaralı nüshada kayıtlı *fi senetin erbea ve tis'a mi'e: dokuz yüz dört senesi* şeklinde bir istinsah kaydı bulunmaktadır.¹⁷

Görüldüğü üzere şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de belli değildir. Ancak h.k. 705/1305-1306 yılından sonra ve 749/1348 yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. Zira yukarıda anıldığı üzere divan nüshalarındaki kayıtlardan hareketle ölüm tarihi hakkında net bir fikir yürütmek mümkün görünmemektedir. Nitekim Ahmed Ateş, Üniversite Kütüphanesi F.171 nolu nüshanın istinsah kaydındaki duaların ölmüş kimseler için kullanılan dualar olduğundan hareketle şairin bu tarihte yani Receb 749/Eylül-Ekim 1348 tarihinden önce ölmüş olduğunu beyanla şairin ölüm tarihi olarak XIV. yüzyılın ilk çeyreğini işaret etmektedir.¹⁸ Çeşitli kaynaklarda ise birbirini tekrar ettiği anlaşılan bir bilgiye göre Fergâni'nin, 749/1348 yılında, 80 yaşında küçük bir şehir olan Aksaray'ın hankâhlarından birinde pek de tanınmamış bir şekilde yalnızlık içerisinde vefat ettiği ifade edilmektedir.¹⁹ Safâ da neşrettiği divanın mukaddimesinde

15 Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Din Muhammed al Fargâni", s. 416.

16 Ahmed Ateş, "agm.", s. 417.

17 Ahmed Ateş, "agm.", s. 417.

18 Ahmed Ateş, "agm.", s. 425.

19 Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân.*, III/I. Cilt, s. 624., Muhammed Emin-i Riyâhi, *Zebân o Edeb-i Fârsî der Kelemrov-i 'Osmâni*, s. 109., Nimet Yıldırım, "Seyf-i Fergâni", *DİA*,

anılan bilgilerden hareketle şairin 80-90 yıl arasında bir ömür sürmüş olduğunu ifade etmektedir.²⁰

Seyf'in isminin tezkirelerde ve aynı şekilde ileri gelen tasavvuf ehli ve ariflerin eserlerinde de anılmamasının sebebi olarak da, Seyf'in erken dönemde memleketini terk ederek Anadolu'ya yerleşmesi ve bir daha memleketine geri dönmemesi şeklinde ifade edilmektedir. Zira bu dönemde Anadolu'da yaşanan karışıklıklar nedeniyle şairin yaşam coğrafyasının ilk parçaları olarak andığımız Fergâna-Tebriz hattı ile ilişkiler de oldukça zayıflamıştı. Seyf'in adının hiçbir kaynakta anılmıyor oluşunun bir nedeni olarak da Ahmed Ateş, Fergâni'nin dönemin kültür merkezi Konya'da değil de Aksaray'da yaşaması olduğunu ifade eder.²¹ Şairin özellikle görmezden geldiğini iddia ederek sert eleştiri yüklü dili, zalim ümerayı övmekten kaçınması, dünyadan elini eteğini çekmesi ve hayatını sürdürdüğü bölgenin memleketi ile ilişkilerinin eski parlaklığına karşın zaafa uğraması olduğunu ifade edenler de vardır.²²

Divandaki bir şiirden de şairin Anadolu'dan ayrılmak istediği ancak bunu yapamadığı anlaşılmaktadır. Zira bu şiirde sıkıntısını ve artık yorulduğunu açık bir şekilde ifade ederek Tebriz'e dönebilmek için Allah'a niyazda bulunmaktadır. Anılan beyit şu şekildedir:

منم مانند خاقانی و روم امروز شروانم
بتبریزم فگن یارب ز شروان بی نیازم کن

*Ben Hâkânî gibiyim ve Anadolu bugün Şîrvân'ımdır
Tebriz'e at beni ya rabbi Şîrvân'a muhtaç etme beni (K 150/78-253)*

Şairin burada kendisini Hâkânî'ye benzetmesi, Anadolu'yu da Şîrvân'a benzetmesi ve Allah'tan Tebriz'i dilemesi son derece ilginç olup özellikle Hâkânî'nin kayınpederi ile arasının açılmasından sonra yaşadıkları ve özellikle Hacc dönüşü Şîrvân'a gitmeyerek bir süre Tebriz'de yaşamak zorunda kalması ve kendisine sığınabileceği, kendisini barındırabilecek bir saray aramasını hatırlatmaktadır. Buradan hareketle şairin Anadolu'da benzer sıkıntılar yaşamakta olduğu söylenebilir. Bir sonraki beyitte de Hâkânî'nin destek talebiyle birçok kişiye kaside ve mektuplar yazmasına göndermede bulunarak kendisinin böyle bir girişimde bulunmadığını

XXXVII. Cilt, s. 27, Hesen-i Enûşe, *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, s. 483, Hâdî-yi Kezâyî, *Zindeğînâme-yi Nivîsendegân ve Şâ'irân ez Rûdeki ta Devletâbâdî*, İntişârât-i Behzâd, Tahran, 1386, s. 199, Kezâyî, Seyf'in Aksaray'da doğduğunu belirtmektedir ancak bu bilgi diğer kaynaklarda geçmemektedir.

20 Zebihullâh-i Safâ, *Divân-i Seyf-i Fergânî*, s. hifdeh.

21 Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Din Muhammed al Fargâni", s. 416.

22 Ahmed Ateş, a.g.m., s. 416, Zebihullâh-i Safâ, *Divân-i Seyf-i Fergânî*, s. noh, 'Ali Honerî-yi İbrâhîmpür, *Berresi ve Tehlil-i 'İlm-i Beyân der Divân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânâme-yi Kârşînâsi-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Homeynî, Dânişkede-yi Ulûm-i İnsânî, 1392.

ifadeyle Allah'tan talebini yinelemektedir. Bu ifadelerden Seyfin kopup geldiği topraklarla iletişiminin devam ettiği, bu iletişimin hiç kopmadığı da anlaşılmaktadır.

نگفتم همچو خاقانی ثنای هیچ خاقانی
تو از گنج عطای خود ز خاقان بی نیازم کن

*Ben Hâkânî'nin yaptığı gibi hiçbir hakana övmedim
Sen kendi hazinenden ver hakana muhtaç etme beni (K 150/78-2532)*

Hal böyle iken anılan iddiaları ikna edici birer sebep olarak kabul etmek uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Geriye tek ihtimal olarak şairin kaynaklarda başka bir isimle anılmış olma ihtimali kalmaktadır ancak maalesef bu tahmini temellendirebilecek bir veriye de en azından şimdilik sahip değiliz.

İlmî ve Dinî Kişiliğı

Seyf-i Fergâni'nin çok geniş bir dinî/tasavvufî bilgiye sahip olduğu ve dindar bir birey olarak hassasiyetini şiirlerinde dile getirdiğı dikkat çekmektedir.

ای بدنیا مشغول از کار دین غافل مباش
یک نفس از ذکر رب العالمین غافل مباش

*Ey dünya ile meşgul olan din işinden gafil olma
Bir an bile rabbu'l-alemîni anmaktan gafil olma (K 185/114-3290)*

Şiirlerinde büyük bir özgüvenle çevresine nasihatte bulunurken kullandığı ifadelerden âlim bir şahsiyet olduğu ve kuvvetle muhtemel devrinin sözü dinlenen önemli isimlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

ای هشت خلد را بیکی نان فروخته
وز بهر راحت تن خود جان فروخته

*Ey sekiz cenneti bir ekmeğe satan
Bedeninin rahatlığı için ruhunu satan*

نزد تو خاکسار چو دین را نبوده آب
تو دوزخی، بهشت بیکی نان فروخته

*Sen aşığılığın nezdinde dinin izzeti yok
Sen cehennemsin, cenneti bir ekmeğe sattın (K 43/5-147-148)*

Şair, Ehl-i sünnet ekolüne mensup olup mezhep olarak da Hanefî mezhebine bağlıdır. Nitekim şiirinde de İmâm Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'e bağlılığını şu şekilde ifade etmektedir:

از حقیقت اصل دارد وز طریقت رنگ و بوی
میوه مذهب که هست از فرع نعمانی مرا

*Hakikatten aslı vardır tarikattan rengi ve kokusu
Mezheb meyvesi Nu'mân'ın ışığındandır benim için (K 105/45-1537)*

Ahmed Ateş ve Safâ, Fergâni'nin tasavvufî bir yönü olduğunu ve dönemindeki önemli tasavvufî şahsiyetlerden birisi, muhtemelen nüfuzlu bir şeyh olduğunu söylemişlerdir. Bu özelliğini açıklar nitelikte bir şiirinde kaleme aldığı şu ifadeler de bu düşünceyi destekler niteliktedir. Şairin bu şiirini, tavrının, duruşunun, dilinin ve şiirinin anlaşılmağını eleştiren birisine yönelik cevaben kaleme almış olması da kuvvetle muhtemeldir.

گرت نیست از شرع عشق آگهی
بر اسرار شعرم نیایی شعور

*Eğer senin aşkın kanununa dair bilgin yoksa
Benim şiirimin sırlarına akıl erdiremezsin*

وگر پاک داری درون چون صدف
چه درها بدست آوری زین بحور

*Eğer içini sedef gibi temiz tutarsan
Bu denizlerden ne inciler çıkarırsın (K 63/20-583-584)*

Şair, dini dünya işlerine alet edenlerden yakınmakta ve dinin bu tiplerin elinden bizar olduğunu ifade etmektedir. Şair, sarık ve cübbenin imam olmak için yeterli olmayacağını, dünyayı terk etmeden sadece sarık ve cübbe ile dinin yaşanmayacağını söylemektedir. Şair bu tipleri, dindarlık görüntüsü veren dönemin yaygın lakaplarından mülhem bir şekilde *filânu'd-dîn ve'd-dunyâ* şeklinde anmakta ve eleştirmektedir.

ای بدستار و بجبه گشته اندر دین امام
ترک دنیا کن که نبود جبه و دستار دین

*Ey sarık ve cübbe ile dinde imam olan
Dünyayı terk et zira cübbe ve sarık din olmaz*

ای لقب گشته فلان الدین و الدنيا تو را
ننگ دنیایی و از نام تو دارد عار دین

*Ey lakabı filânu'd-dîn ve'd-dunyâ olan sen
Dünyanın utancısın ve din de senin isminden utanmaktadır (K 179/107-3146-3147)*

Şair, nefsi de *hilekâr* olarak nitelemek suretiyle olumsuzlamakta ve nefsin hile ile bireyi aldattığını ifadeyle riyakârların, çıkarıcıların dinlerini dünya için sattıklarını, dini para ile satın aldıklarını belirtmektedir.

نفس مکارَت کجا بازار زرقی تیز کرد
کز پی دنیا درو نفروختی صد بار دین

*Hilekâr nefis ne zaman hilenin pazarını kızıştırmadı ki
Sen dünya için orada yüz yük din satmadın*

قدر دنیا را تو می دانی که گر دستت دهد
یک درم از وی بدست آری بصد دینار دین

*Dünyanın değerini sen biliyorsun eğer sana el verirse
Ondan bir dirhem alırsın yüz dinar din ile (K 179/107-3148-3149)*

Şair, her durumda vaaz u nasihatten geri durmaz. Çevresine sürekli olarak öğüt verir, tavsiyelerde bulunur. Şair, cemaate yönelik olarak *dünyayı satın alma* hevesinden vazgeçmeleri gerektiğini, *din pazarında altın satılmayacağını, dünya ehli olanların ucuz mal için ahiretlerini, dinlerini kaybettiklerini belirterek* uyarılarda bulunur.

خویشتن باز آر ازین دنیا خریدن زینهار
چون خریداران زر مفروش در بازار دین

*Kendini geri çek bu dünyayı satın almaktan sakın
Müşteriler gibi altın satma sen din pazarında*

کز برای سود دنیا ای زیان تو ز تو
بهر مال ارزان فروشد مرد دنیادار دین

*Dünya menfaati için senin zararın sendendir
Ucuz mal için din satar dünya ehli adam (K 179/107-3151-3152)*

Şaire göre samimi dindar, dini yaşamak gayesiyle öğrenir ve hayatına tatbik eder. İlmî, makam ve mevki için kullananlara yönelik olarak *dinin sana nasip olması için tedris makamı arzusunu gönlünden kovmalısın* diyerek uyarıda bulunur, zira din sırlarına muttali olmak için dünya güzeli- linden yüz çevirmek gerekir.

آرزوی مسند تدریس بیرون کن ز دل
تا ترا حاصل شود بی بحث و تکرار دین

*Tedris makamı arzusunu gönlünden kov
Taki tartışmasız ve tekrarsız nasip olsun sana din*

چشم جان از دیدن رخسار این رعنا ببند
تاگشاید بر دلت گنجینه اسرار دین

*Can gözünü bu güzelin yanağını görmekten kapat
Ki senin gönlüne din sırlarının hazinesi açılsın (K 179/107-3159-3160)*

Edebî Şahsiyeti

Yaşadığı dönemde Anadolu'nun en büyük şairlerinden birisi olduğu görülen Seyf-i Fergânî'nin günümüze divanı dışında bir eseri ulaşmamıştır. Nitekim şairin kendisi de sadece şiir yazdığını ifadeyle şairliğini vurgulayarak kendisinden geriye sadece şiirlerinin kaldığını divanında şu şekilde ifade etmektedir:

من شاعری بدم ز من اشعار باز ماند

Ben bir şair idim ve benden geriye şiir kaldı (K 102/43-1480)

از جهان رفت سیف فرغانی

ماند اشعار ازو نشان در وی

Dünyadan gitti Seyf-i Fergânî

Kaldı şiirler ondan eser orada (K 187/115-3334)

Seyf-i Fergânî'nin en önemli özelliği şiirlerinde çok açık ve net ifadelerle sosyal eleştiriye yer vermesinin yanı sıra dönemin sosyal yapısına yönelik net veriler sunmasıdır. Şairin bir diğer önemli özelliği de bir methiye şairi olmamasıdır. Şair, saray şairlerinin aksine gelir ve çıkar elde etmek için şahları, padişahları, vezirleri yahut diğer ileri gelenleri övmekten sakınmıştır. Arif bir şair olarak dikkat çeken Seyf, çok sınırlı sayıda övgü içerikli şiir yazmıştır ancak kendisinin bir medhiye şairi olmadığını ifade ederek diğer şairlere de methiye yazmamalarını tavsiye etmiştir.²³ Seyf'in bu hassasiyeti şiirine şu şekilde yansımıştır:

من نیم شاعر که مدح کس کنم مر شاه را

از برای حق نعمت پند دادم این قدر

Ben şah bile olsa kimseyi methedecek bir şair değilim

Ben nimetin hakkı için öğüt verdim hepsi bu kadar (K 154/81-2615)

Seyf, saraylara muhtaç bir görüntü vermekten sakınmıştır. Seyf'in bu hassasiyeti Gâzân Han'a yazdığı ve bir beyti yukarıda iktibas edilen kasidede açıkça görülmektedir. İlhanlı hükümdarlarından Gâzân Han, Müslüman olunca ona gönderdiği tebrik ve nasihat içerikli kasidede *kimseyi övecek bir şair olmadığını, sadece nimet hakkı için, öğüt verdiğini, kimse-nin, iyiliğinin ve kötülüğünün peşinde olmadığını* ifade etmiştir.²⁴ Bu kasidede, muhatabından sitayişle söz ettiğinden olsa gerek aslında övgü şairi olmadığını, kimseyi övmediğini de özellikle belirtme gereği duymuştur.

Ahmed Ateş, şairin XIV. asır başlarındaki Anadolu halkının sıkıntılarını yüksek bir şiir ifadesi ile dile getirdiğini belirtmektedir. Bu tespit Safâ

23 Zebihullâh-i Safâ, *Târih-i Edebiyât der İrân*, s. 635.

24 Zebihullâh-i Safâ, *age*, s. 631, Hasan Çiftçi, *Ubeyd-i Zâkânî*, s. 271.

tarafından da paylaşılmaktadır.²⁵ Divanda dönemin durumuna yönelik eleştiriler ve dönemin yetkililerine ve halka yönelik nasihatleri dikkat çekmektedir. Divanında bu tavrı pek çok yerde görülebilmektedir.

تا زمان باشد رهی را بر صلاحیت بدار
چون اجل آید بمیران بر مسلمانی مرا

*Henüz vakit varken kendine yakışan bir yol seç
Ecel geldiğinde beni Müslümanlık üzere öldür (K 105/45-1549)*

Fergâni'nin bir özelliği de şiirlerinde eleştirdiği, nasihatte bulunduğu şahısların isimlerini anmamasıdır. Bu şahısların kimler olduğu bilinmiyorsa da dönemin üst düzey memurları oldukları açıktır. Buraya alacağımız birkaç şiir örneğinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere şairin, gerek eleştirirken gerekse de nasihatte bulunurken sözünü esirgemeyen bir kaleme sahip olduğu görülebilmektedir. Şair, padişahları dahi eleştirmekten ve nasihatte bulunmaktan çekinmemiştir.

ملک شمشیرزن باید چو تو تن می زنی ناید
ز تیغی بر میان بستن مرادی در کنار تو

*Padişah dediğin kılıç kullanmalı oysa sen dizini dövüyorsun
Bir oku bele bağlamak ile murad hâsıl olmaz (K 40/4-90)*

عیالان رعیت را بحسبت کدخدایی کن
چو کدبانوی دنیا شد برغبت خواستار تو

*Emrindekilere gerektiği gibi davran, sahip çık
Dünya hanımı seni arzuyla istediğinde*

مروت کن یتیمی را بچشم مردمی بنگر
که مروارید اشک اوست در گوشوار تو

*Yetime iyi davran insanlık gözüyle bak
Zira senin küpendedeki inci onun gözyaşındır (K 40/4-92-93)*

Seyf-i Fergâni Divanı'nı diğer divanlardan ayıran temel özellik, sert ve açık eleştirisi olduğu ifade edildi. O dönemin emirlerini, *kurt, deli, tilki ve köpek, hakkı yıyen, vezirleri eşek huylu*, emir yardımcısını *eşek*, âlimi *kuru beyinli*, dervişini *tilki, köpek ve sinek* olarak nitelemektedir. O, dönemin zalimlerini *şeytan suratlı*, büyükleri *ölü ve köle* olarak anmaktadır. Bu kullarımlara örnek olarak şu beyitler dikkat çekmektedir:

ایا دستور هامان وش! که نمرودی شدی سرکش
تو فرعونى و چون قارون به مال است افتخار تو

25 Ahmet Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Din Muhammed al Fargâni", s. 415, Zebihullâh-i Safâ, age. s. 623.

*Ey Hâmân'ın veziri gibi olan! Sen isyancı Nemrûd oldun
Sen Firavunsun ve Kârûn gibi malınla gurur duydun (K 40/4-101)*

بگاو آوردند در خانه بعهد تو که و دانه
ز خرمنهای درویشان خران بی فسار تو

*Öküz ile getirirler evine saman ve tahıl
Senin yularsız eşek dervişlerinin harmanlarından (K 40/4-105)*

Şiirlerinde çağın olumsuzluklarını, toplumun tabakaları arasında refah düzeyi bakımından oluşan farklılıkları ve yozlaşmayı açık ve eleştirel bir yaklaşımla dile getirmiştir.

شرع الاهی و سنت نبوی را
هر که نکرد اعتبار معتبر آن بود

*Allah'ın şeriatına ve Peygamberin sünnetine
Kim değer vermezse o değer görür bu devirde (K 129/65-2078)*

Seyf-i Fergâni, şiirlerini Farsça olarak kaleme almıştır. Şiirlerinde çok nadir olarak Türkçe unsurlara tesadüf edilmektedir. Örneklerde görüleceği üzere, o, eşek anlamındaki *ulâg*, yarlık anlamındaki *yerliğ*, vergi anlamındaki *koncûr* ve mühür anlamındaki *temgâ* gibi Türkçe unsurları az da olsa kullanmıştır. Seyf'in Türkçe bilip bilmediğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Şiirlerinde tesadüf edilen bu çok az sayıdaki Türkçe kelimelerin Farsçaya geçmiş kelimeler olma ihtimalinin yanı sıra şairin yaşadığı bölgede Türkçe konuşan kişilerle iletişim halinde olmasından hareketle az da olsa Türkçeyi öğrenmiş olduğu da muhtemel görünmektedir.

کجا به منزل وصلت رسم چو اندر راه
اولاغ عمر سقط می شود بهر فرسنگ

*Nasıl varayım vuslat konağına zira şu yolda
Ömür eşeği sakatlanıyor her fersahta (K 92/39-1240)*

چو زر قلب مردود است و تقویم کهن باطل
درین ملکی که ما داریم، یرلیغ تثار تو

*Sahte altın gibi geçersiz ve eski takvim gibi batıldır
Bizim yaşadığımız bu memlekette senin Tatar yarlığın (K 42/4-130)*

حاکمان دردم از او قنجر و تمغا خواهند
عنکبوت ار بنهد گارگه جولاهی

*Yetkililer ondan da vergi ve haraç isterler
Örümcek dahi bir dokuma atölyesi kurarsa eğer (K 147/76-2489)*

Fergâni, Farsçada genel kabul gören ve günlük dil kullanımında rastlanabilecek Arapça kelime ve tamlamalar dışında da şiirlerinde yer yer

Arapça unsurlar kullanmaktadır. Zaman zaman altıncı asır şairlerinin kullanımında gelenek olduğu üzere şiirlerinde Arapça terkiplere de rastlanmaktadır. Hatta bazen bir mısraın tamamı Arapça bir deyim olabilmektedir. Bazen de ifadenin bir kısmını Arapça olarak yazarken diğer bölümünü Farsça olarak yazmaktadır. Öte yandan özellikle ayet ve hadis alıntılarında ise doğrudan Arapça ifadeyi kullandığı dikkat çekmektedir. Arapça alıntıları ustalıkla şiire yerleştirmesi büyük şair Hâfız'ın şiirlerini anımsatmaktadır. Yine klasik divan tertibinden bir gelenek olduğu üzere şiirlerinin başına ilave ettiği notların Arapça olması da dikkat çekicidir. Buradan hareketle şairin Arapça 'ya vakıf olduğu ifade edilebilir.

Seyf'in kasideleri Farsça şiirin en sanatsal örnekleri olarak değerlendirilmektedir. Şair herhangi bir girizgâhta bulunmaksızın doğrudan anlatmak istediği konuyu işlemeye başlamaktadır. Teşbîb, tegâzzül, nesîb gibi bölümlere yer vermez. Övgü kasidelerinde görmeye alışkın olduğumuz dua bölümüne de yer vermez. Seyf-i Fergâni, âdetâ dilini teşbih ve istiare üzerine kurmuştur. Kasidelerinde bilge, arif ve düşünür bir şair olduğu görülmektedir. Fergâni'nin gazelleri diğer büyük sûfi şairlerin gazelleri gibi, aşk mevzularına dairdir. Gazellerinin içeriği nasihat, toplumsal eleştiri ve irfânî mazmunlar olup az sayıda âşıkane şiirleri de mevcuttur.

Safâ, Seyf'in şiiri hakkında değerlendirmede bulunurken kasidelerinin onun sözdaki ustalığını net bir şekilde gösterdiğini, Seyf'in şiirlerini ya vaaz ve nasihat içerikli olarak söylediğini ya da sosyal sıkıntıları, sorunları eleştirdiğini ifadeyle onun padişahları, emirleri ve vezirleri methetmediğini söyler. Safâ da sadece iki kasidede Gâzân Han'ın methedildiğine dikkat çekmektedir.²⁶ Ama divan incelendiğinde adı açıkça anılan Cuveynî gibi memduhlarının yanısıra adı açıkça anılmayan şahıslara yönelik de zaman zaman övgü içerikli şiirler yazdığı görülebilmektedir. Şairin kendilerini övdüğü şahıslar genellikle şairlerdir.

Seyf-i Fergâni'nin şiirinde *segiye* diye anabileceğimiz bölümlere de sıklıkla rastlanmaktadır. *Segiye*, sevgili yahut memduh karşısında kendisini köpeğe benzetmek olarak tanımlanmaktadır ve özellikle hicri altıncı asırda yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım önemli örnekleri, *Enverî*, *Nizâmî*, *Hâkânî* gibi usta şairlerin şiirlerinde görülmektedir.²⁷ Seyf'in *Segiye* olarak değerlendirilebilecek kullanımlarına örnek olarak şu beyitleri dikkat çekicidir:

26 Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 631.

27 Sa'îd-i Hamidiyân, "Tefâvut-i Reh ez-Sa'dî tâ Seyf-i Fergâni", *Faslnâme-yi Tehessosi-yi Zebân o Edebiyât-i Fârsi*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Yek, Pejohişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1389.

گرگ طبعم بحمله همچون شیر
سگ سرشتم بحیله چون روباه

*Aslan gibi saldıırken kurt gibi davranıyorum
Tilki gibi hile yaparken köpek gibi davranıyorum (K 38/3-51)*

پلنگ طبعی و من بر درت چو سگ خوادم
به دست جور مزین بر چو من غضنفر سنگ

*Kaplan gibisin ve ben de senin kapında köpek gibi zelilim
Eziyet ederek ben gibi yurtcu aslana taş atma (K 92/39-1241)*

Seyf-i Fergâni'nin şiirinde Horasan ekolünün özellikleri görülmektedir. Bu durumun en büyük göstergesi Seyf'in doğu şivesini kullanmasıdır. Zira Seyf'in kendisi de o civardan, Fergânâlı idi. Bu bölgenin lehçesinde Batı İran etkisi çok azdı. Seyf'in şiirinde doğu şivesini kullanmasının tek nedeni Seyf'in gurbet diyarda içine kapanması ve çocukluğundaki dili koruması değildir. Zira Safâ'nın da tesbitiyle divanındaki özel bir takım kullanımlar da bu durumun bilinçli bir tercih olduğunu göstermektedir. Örneğin, divanında defalarca خواستن fiilini Semerkand lehçesinin etkisiyle elifsiz olarak خوشتن şeklinde yazdığı görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere divanda, defalarca نخوهد، خوهد، خوہی، خوہم، خوہم kullanımları görülmektedir. Bu kullanımlara misal olarak şu beyitler verilebilir:

خاک کوی او خوہم کز هر سوش
« باد جوی مولیان آید همی »

*Onun sokağının toprağını isterim zira her tarafından
"Movliyân ırmağının havası gelir daima" (K 139/71-2292)*

ای شمع می خوہم که ببینم شبی ترا
چون شمعدان گرفته من اندر کنار پای

*Ey mum isterim ki bir gece göreyim seni
Şamdan gibi ben ayağını kucaklamış olarak (K 142/73-2370)*

Yine ikamet anlamında باش kelimesinin kullanımı veya Doğu Deri lehçesinin özelliği olan kelimelerin başına elifin eklenmesiyle، استاره، ستاره، اشکم، اشکن، اشکستان، شکستان، اشکستان şeklindeki yazımlar bu bağlamda anılması gereken özelliklerdendir.

درین ماه کاندز زمین می درخشد
بدان سان که استاره بر آسمان گل

*Yeryüzünde parılayan bu ayda
Sanki gökyüzündeki yıldızdır gül (K 99/42-1418)*

درین کوی آوارگان را مقام
درین حرب اشکستگان را ظفر

*Bu sokakta serseriler için bir makam
Bu savaşta yenilenlere bir zafer (K 124/62-1971)*

Yahut زنبور kelimesi yerine مَنج kelimesinin kullanımı, öte yandan Sûzênî-yi Semerkendî'de görülen نَكَّد kelimesinin kefin sükûnuyla نَكَّد şeklinde yazılması, نَبْوَد kelimesinin de banın sükûnuyla yazılması da dil özellikleri olarak dikkat çekmektedir.²⁸

همچو منج انگبین در کنج بودم منزوی
چون گلی دیدم برافراز شجر باز آمدم

*Bal arısı gibi bir köşede münzevi idim
Bir çiçeği görünce ağacın tepesine geri geldim (K 134/69-2184)*

Seyf-i Fergâni, vezin ve bahir tercihinde bulunurken Farsça şiirde artık gelenekselleşen bahirleri kullanmayı tercih etmektedir. Köşede kıyıda kalmış pek bilinmeyen bahir ve vezinleri pek tercih etmediği dikkat çekmektedir. 582 gazel, 125 kaside, 23 rubai ve 5 kıta olmak üzere 730 manzumeden oluşan divanındaki şiirleri remel (237), hezec (148), muzâri' (124), müctes (104), hafif (57), mütekârib (28), münserih (17), recez (11), seri' (4) olmak üzere toplam 9 ayrı bahirde ve 32 ayrı vezinde söylemiştir.

Seyf-i Fergâni'nin kendi divanından muasırı olan şairlerle iletişim halinde olduğu anlaşılmaktadır. Seyf, dönemin büyük şairleriyle düzenli olarak yazışmakta ve şiirlerini onlara göndermektedir. Sa'dî ile olan yazışmalarından anlaşıldığına göre Seyf'in şiiri, Sa'dî tarafından cevher/maden olarak övülmüştür.²⁹ Seyf de kendi şiirini övmekten geri durmaz, bu konuda hiç tevazu göstermez ve şairliğinin güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Şair, şiirini başkalarının şiiriyle karşılaştırmaktan çekinmediğini söyle ifade etmiştir:

بزور بازوی شعراز کسی نترسم از آنک
مرا چو پنجه شیر است استوار انگشت

*Şiirin bilek gücünde kimseden korkmam zira
Aslanın pençesi gibi güçlüdür benim parmağım (K 144/74-2425)*

28 Zebihullâh-i Safâ, *Târih-i Edebiyât der İrân*, s. 632, Şukûfe-yi Darâbi, *Cilvehâ-yi 'İrfân ve Tesevuf der Dîvân-i Seyf-i Fergâni*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsi-yi Erşed, Gurûh-i Zebân u Edebiyât-i Fârsî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, Dânişgâh-i Peyâm-i Nûr, Ahvâz, 1385.

29 Zebihullâh-i Safâ, *Târih-i Edebiyât der İrân*, s. 635.

Divanın Yazma Nüshaları ve Neşirleri

Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575

Divanın eldeki birinci nüshası, aynı zamanda müellif hattı olan ve Kütahya Vahid Paşa kütüphanesinde bulunan 1575 nolu nüshadır. Şairin kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu bu nüsha Ahmed Ateş ve Nihad Çetin tarafından 1954 yılında tespit edilmiştir. Bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: Ortası şemseli, meşin bir cilt içinde 375 varak, sarı, saman renginde ve penbe renklerde kalınca kâğıtlar kullanılmıştır. 24x18 ebadında ve 15 satırlıdır. Söz başları kırmızı mürekkeplidir. Şiirler, gelenek olduğu üzere kafiyelerine göre alfabetik sırayla dizilmemişlerdir. Divanda istinsah kaydı bulunmamaktadır. Ancak varak 372b'deki kayıtlı *kutibe fi şevvâl senetin hamsin ve seb'a mi'e: yedi yüz elli senesi şevvalinde yazıldı* şeklindeki kıraat kaydından nüshanın 750/1349 yılında okunduğu, haliyle bu tarihten önce istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Ahmed Ateş, anılan yazmada çizilmiş, silinmiş, kenara ilave edilmiş, çizilip tashih edilmiş beyitler ve parçalar olduğunu belirterek nüshanın yazıldıktan sonra müellif tarafından gözden geçirildiğini ve düzeltildiğini söylemektedir.³⁰

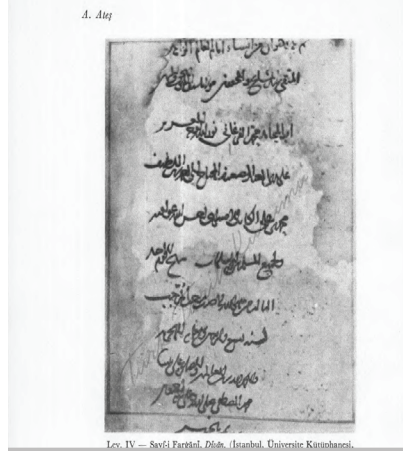
İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: F 171

Divanın ikinci nüshası ise İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Üniversite kütüphanesindeki F171 nolu bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: Yeni yapılmış kırmızı meşin bir cilt içinde 368 varak, 25x17.5 ebadında, 15 satırlıdır. Az saykallı kalın kâğıt, çift çizgi halinde kırmızı mürekkeple cedvel, Anadolu neshi, kahverengi mürekkep, söz başları kırmızı mürekkeplidir. Bu nüshada istinsah kaydı bulunmaktadır. İstinsah kaydı şu şekildedir:

تم هذه ديوان من انشاء امام العالم الزاهد المتقى سيد المشايخ والمحققين مولانا سيف الله والحق و
الدين ابو المحامد محمد الفرغانى نور الله روحه العزيز على يدى العبد الضعيف المحتاج الى رحمه
ربه اللطيف محمد بن على الكاتب الاقسرايى بتاريخ يوم الاحد ائالث من رجب
لسنه تسع و اربعين و سبعمائه الهجرية

Bu nüshada da kasideler ve gazeller bir arada olup, kafiye esaslı bir sıralama yapılmamıştır. Birçok şiirde mahlas beyti yoktur. Atlamalar vardır. Şiirlerde noksanlıklar vardır ancak noksan kısımlar nüshanın başka kısmında bulunmaktadır.

30 Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Din Muhammed al Fargâni", s. 416.

Lev. IV — Seyf-i Fergâni, Dîvânı. (İstanbul, Üniversite Kütüphanesi).

Seyf-i Fergâni Divanı, İstanbul Üniversitesi, F 171 nolu nüshanın istinsah kaydı.

Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü Kütüphanesi, No: 984

Divanın üçüncü nüshası ise Topkapı Sarayı müzesi Revan Köşkü kütüphanesindeki 984 nolu nüshadır. Bu nüsha Nihad Çetin tarafından Revan Köşkü kütüphanesinde tespit edilmiştir. Nüshanın özellikleri şu şekildedir: Şemseli, kahverengi, meşin, yıpranmış bir cild içinde 361 varak, 22.5x18 ebadında, yıldız cedvel içinde, kusursuz talik yazı, bütün başlıklar yaldızlı, kâğıdı saman rengi, saykallı ve kalın olup 15 satırlıdır. Nüshanın istinsah kaydı şu şekildedir:

كتب العبد المذنب المحتاج الى رحمه ربه الكريم الغنى محمد بدخشي الحسنی فى سنة 904
اربع و تسعمائة الهجرية

Yine başka bir sayfada da dairevi bir tezhip içinde şu kayıt vardır:

ديوان سيف فرغانى مستمل بر بدايع معانى برسم مطالعه السلطان العظيم..... ابوالنصر بايزيد خان بن
محمد خان.....

Bu kayıttan anlaşıldığı üzere nüsha Fatih'in oğlu sultan Bayezid'in hususi kütüphanesi için yazılmıştır. Bu nüshada, kütüphane için yazılan diğer eserlerde olduğu gibi, yaldız ve mavi zeminli bir başlık ve bunun ortasında küfî yazı ile bir besmele bulunmaktadır. Şiirler sonraki divanların mutad tertibine sokulmuştur. Kasideler ve gazeller, kıtalar ve rubailer şeklinde tasnif edilmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır.³¹

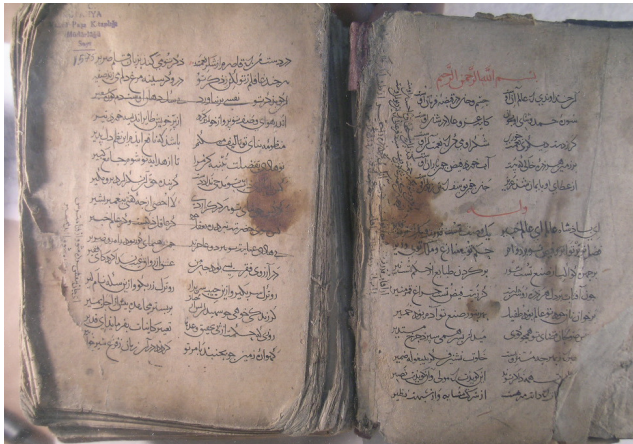
Seyf-i Fergâni Divanı, Zebihullâh-i Safâ, Tahran

Seyf-i Fergâni Divanı, matbu olarak ilk defa Prof. Dr. Zebihullâh-i Safâ tarafından h.ş. 1341/1962'de Tahran'da yayımlanmıştır. Tahran üniversitesi tarafından yayımlanan divanın bu birinci baskısı üç cilt olarak basılmış-

31 Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Din Muhammed al Fergâni", s. 418.

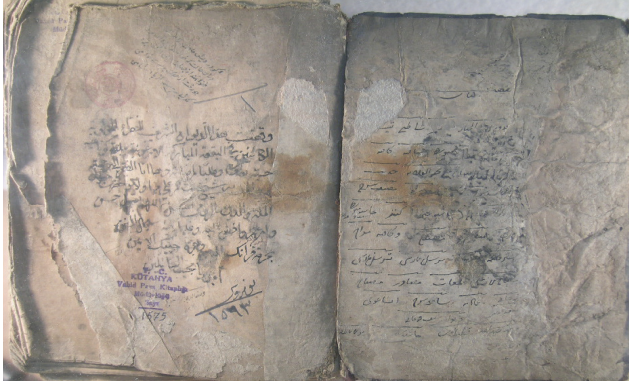
tür. Bu baskıda, birinci cilt kasidelerden, ikinci cilt kıtalardan ve gazellerden, üçüncü cilt de 261 gazelden oluşmaktaydı. Safâ, divanın bu neşrini üniversite nüshasını esas alarak h. 1341-4 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Nitekim Safâ da divanın önsözünde, anılan divandan Prof. Dr. Ahmed Ateş vasıtasıyla haberdar olduğunu, gene onun aracılığıyla mikrofilmlerine ulaştığını ve divanın birinci baskısını Üniversite nüshasının mikrofilmlerini esas alarak neşrettiğini söylemektedir. Safâ, Revan Köşkü nüshasını ancak 1344/1965 yılında Ankara'da görev yapan Muhammed Emîn-i Riyâhî'nin temin ederek kendisine gönderdiğini ifade eder. Sonraki yıllarda Almanya'da bulunduğu sırada kendisini Lübeck'te ziyaret eden Seyyid Muhammed-i Torâbî ile birlikte matbu nüshayı Revan Köşkü nüshası ile karşılaştırarak gerekli düzeltmeleri yaptılar. Safâ, bu düzeltme esnasında Üniversite nüshasında mevcut eksiklikleri Revan Köşkü nüshasından istifadeyle tamamladığını ifade eder. Divanın düzeltilmiş hali 1364/1985 yılında Firdevs yayımları tarafından yayımlandı. Divanın son baskısı da 1391/2012 yılında Torâbî'nin yeniden gözden geçirmesiyle Firdevs yayımları tarafından Tahran'da yayımlanmıştır.³² Divanların nüsha farkları, son baskıda üniversite için *u* ve revan köşkü için *r* şeklinde dipnotta gösterilmiştir.

Divan daha sonra çeşitli özel yayınevleri tarafından da yayımlanmıştır. Nitekim elimizde bulunan ve bu çalışmada esas olarak alınan divan, İntişârât-i Firdevs tarafından yayımlanmış olan 1392/2013 tarihli ikinci baskıdır. Bu baskı, Dr. Seyyid Muhammed-i Turâbî tarafından gözden geçirilmiştir. Künyede, Zebihullâh-i Safâ'nın tashihi ve mukaddimesiyle yayımlandığı belirtilmiştir. Nitekim Safâ'nın şairin hayatı, şiiri ve divanı hakkında kaleme aldığı mukaddime, kendisinin el yazısıyla bu baskının da başında yer almaktadır.

Seyf-i Fergâni Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

32 Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, s. 630-31, *Divân-i Seyf-i Fergâni*, s. 34. (sohen-i mosehhih)

Seyf-i Fergâni Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

Seyf-i Fergâni Divanı, (Şairin müsveddesi. Kütahya, Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1575)

KAYNAKÇA

- 'Abdülhuseyin-i Zerrinkûb, *Ez Guzeşte-yi Edebî-yi İrân*, İntişârât-i Sohen, Tahran, 1385.
- 'Abdurresûl-i Hayyampûr, *Ferheng-i Sohenverân*, İntişârât-i Telâye, Tahran, 1393.
- 'Ali Honeri-yi İbrâhimpûr, *Berresî ve Tehlîl-i 'İlm-i Beyân der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i İmâm Homeynî, Dânişkede-yi Ulûm-i İnsânî, 1392.
- Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, MEB, İstanbul, 1968.
- Ahmet Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al Fargânî", *TTK Belleten*, XXIII/91 (1959), s. 416.
- Bedi'uzzemân-i Furûzânfer, *Sohen o Sohenverân*, Çâp-i Pencom, İntişârât-i Harezmi, Tehran, 1380.
- Hâdî-yi Kezâyî, *Zindeginâme-yi Nivisendegân ve Şâ'irân ez Rûdekî ta Dovletâbâdî*, İntişârât-i Behzâd, Tahran, 1386.
- Hasan Çiftçi, *Ubeyd-i Zâkânî: Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum, 1996.
- Hesen-i Enûşe, (Ed.) *Dânişnâme-yi Edeb-i Pârsî*, VI. Cilt, -Ânâtoli ve Bâlkân-, İntişârât-i Teb' o Neşr, Tahran, 1384.
- Muhammed Emîn-i Riyâhî, *Zebân u Edeb-i Fârsî der Kelemrov-i 'Osmânî*, Tahran 1369.
- Muhammed Sâdık-i Zeynîvend, *Bâztâb-i Mesâ'il-i İctimâ'î ve Bâverhâ-yi Mezhebî der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pejohişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâle'ât-i Ferheng, Behmen, 1387.
- Nimet Yıldırım, "Seyf-i Fergânî", *DİA*, XXXVII. Cilt, s. 27.
- Ozan Yılmaz, *Gülîstân Şerhi (Sûdî-yi Bosnevî)*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012.
- Pervîn-i Hidâyetî, *Nekd-i İctimâ'î-yi Eş'âr-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Dânişgâh-i Zehrâ, Dânişkede-yi Edebiyât, Zebânâh ve Târih, 1385.
- Rıza Savaş, "Cuveynî", *DİA*, C.VII.
- Sa'dî-yi Şirâzî, *Gülîstan*, Çev: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara, 2004.
- Sa'id-i Hamidiyân, "Tefâvut-i Reh ez-Sa'dî tâ Seyf-i Fergânî", *Faslnâme-yi Tehesusi-yi Zebân u Edebiyât-i Fârsî*, Sâl-i Evvel, Şomâre-yi Yek, Pejohişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî, Tahran, 1389.
- Sayyâra Mahînfâr, "Farğânî, Sayf-Al-Dîn Mohammad", *Encyclopaedia Iranica*, December 15, 1999 (Erişim) <http://www.iranicaonline.org/articles/persian-authors-2>, 03.06.2016.
- Seyf-i Fergânî, *Dîvân*, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392.
- Şukûfe-yi Darâbî, *Cilvehâ-yi 'İrfân ve Tesevvuf der Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Pâyânnâme-yi Kârşinâsî-yi Erşed, Gurûh-i Zebân u Edebiyât-i Fârsî, Dânişkede-yi 'Ulûm-i İnsânî, Dânişgâh-i Peyâm-i Nûr, Ahvâz, 1385.
- Tahsin Yazıcı, "Fergana", *DİA*, XII. Cilt, s. 375.
- Veyis Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 1023, Erzurum, 2013.
- Zebihullâh-i Safâ, *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, Bâ teshîh ve mukeddime-yi Zebihullâh-i Safâ, İntişârât-i Firdevs, Tahran, 1392.
- Zebihullâh-i Safâ, *Târih-i Edebiyât der İrân*, I-V, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1390.